

Linné och Ostindiska kompaniet

Högtidsföreläsning vid Altomta akademi den 23 augusti 2014 av Bengt Jonsell, professor bergianus emeritus

Minnesanteckningar av Johan Alex Lindman

Svenska ostindiska kompaniet bildades 1731, och man brukar säga att kompaniets historia inte kan berättas, eftersom räkenskaperna brändes efter resorna. Om kompaniets främjande av naturalhistorien finns däremot mycket att förtälja, liksom om kopplingen mellan Linné och hans adepter i kompaniets tjänst.

Kungliga vetenskapsakademien (KVA) bildades 1739, och Linné såg snabbt möjligheten att akademien kunde nyttja kompaniets resor för sina vetenskapliga syften. Ledamoten i KVA, tillika superkargören Hans Teurloen (död 1743), intresserade sig i ett tidigt skede exempelvis för silkesodlingen. Tidigt ute var också en av KVAs stiftare, Mårten Triewald (1691-1747), en teknisk praktiker i Polhems anda. Triewald var vid sidan av Linné drivande i kontaktskapandet mellan kompaniet och KVA.

Inledningen var månede trevande kring samarbetet mellan kompaniet och KVA, och resultaten blygsamma, men detta utvecklades över tid. Linné ansåg att kombinationen skeppspräst och naturalhistoriker var given, och verkade för det. Förste Linnélärjunge att resa till Kina var Christopher Tärnström (1703-1746). Linné gav gärna sina adepter detaljerade instruktioner, och föreskrev vad som skulle tas med åter hem, såväl växter som beskrivningar av hur folk levde. Vid Indokinas kust insjuknade dock Tärnström i feber och avled, och fullbordade således aldrig resan och sitt uppdrag å akademins vägnar. Linné fick därefter flera propåer från Tärnströms änka om att konservera henne, något som inte realiserades.

Märkligt nog var det svårt att hitta tillräckligt många discipler för detta kombinerade uppdrag under fjärran resor, och ibland saknades också kompetensen. Samarbetet mellan KVA och kompaniet fortsatte, men i alltmer fria former. Superkargören Magnus Lagerström (1691-1759), även han ledamot i KVA, genomdrev att skeppsprästerna ombord på kompaniets skepp skulle vara skickliga även i naturalhistorien. Nu kom flera lämpade kandidater med på resorna: Christopher Braad (1728-1782), som avancerade till superkargör och gjorde totalt fyra resor under perioden 1748-62, Pehr Osbeck (1723-1805), sedermera prost och ledamot i KVA, Olof Torén (1718-1753), som gjorde två resor under perioden 1748-52, och Anders Sparrman (1748-1820) som gjorde sin resa 1765-67 som skeppsläkare och 1768 gav ut *Iter in Chinam – Resa till Kina*, som beskrev de djur och växter han funnit. Sparrman blev även han ledamot i KVA och professor. Osbeck, Torén och Sparrman var alla tre linnélärjungar. På sin enda resa hemförde Osbeck en stor samling växter, som kom att läggas till Linnés samlingar.

Jacob Wallenberg (1746-78), skeppspräst och författare till reseskildringen med skeppet Finland i *Min son på galejan* 1781, var synbarligen en av dem vars håg inte stod till naturalhistorien. Wallenberg skriver i sin reseskildring:

”När alltså mina naturforskningar icke lyckats bättre, måste jag göra ett knäfall för hans majestät av örtriket, hertig över krokodiler och havsfruar m.m. samt herre till fyrfota djur, fjäderfä och insekter, vår store riddare von Linné, anhållande ödmjukast om befrielse från dessa steniga exkursioner, både härstädes och på andra ställen, dit jag vidare kan komma.

Jag högaktar hans ojäm förliga insikter och trampar ogärna ihjäl någon av hans krypande vänner, men kröker ock nödigt min rygg efter dem, ty min lust är med människors barn. ”

Mest vittberest var dock Carl Gustaf Ekeberg (1716-1784) i sin tjänst som kapten. Sammantaget gjorde Ekeberg elva resor 1742-78 (Frängsmyr anger t o m tolv resor). Även Ekeberg blev ledamot i KVA. Te, jämte siden och porslin, var den mest eftertraktade importvaran från Kina. Osbeck försökte få hem levande plantor, men de föll överbord i Kanton dessvärre. Bättre lyckades detta för Ekeberg. 1763 lyckas det Ekeberg att föra hem en levande tebuske, och detta besked når Linné i Uppsala. Linné skriver tillbaka till Ekeberg:

”Upsala den 18 augusti 1763

Edel och Högachtad Herr Capitaine.

Aldrig har jag blifwit så altererad af något bref, som af Herr Capitainens af den 13 sistl., för hwilket jag ödmiukast tackar. Om Herr Capitainen nedkommit från Himmelen, önskade jag wäl aldrig mer att lyckeligen få råka Herr Capitainen. En hel låda med insecter från Cap. b. spei.! en fjerding med frön och rötter från Cap b. spei.! en korg med frösorter! m.m. äro saker, som jag kunnat önska mig, men aldrig trott mig winna. Gud beware Hr Capitainens lif och låte mig lefwa, till dess jag får se all denna härlighet. Käre Hr Capitaine, kom snart hem till Eder Fru. Om jag ej är i Staden wid genomresan, har jag gjort anstalt att en expresse inom 2 timmar skall hämta mig in ifrån min gård.

Men lefwande Theträäd! Är det möjligt? Är det werkligen Theträän! Sannerligen om det är The, skall jag göra Hr Capitainens namn beständigare än Alexandri Magni. Men jag är säker, att de aldrig komma oskadde till Upsala; ödet står alltid emot för stora saker. Jag törs ej tänka härpå för alteration och frugtan, att de skola förgås på vägen. Jag är gammal, men wore jag wiss på att de wore äkta Theträäd, jag wågade gå till Götheborg och bära dem sielf i famnen till Upsala. Är det rätta theträäd, så beder jag Hr Capitainen för Guds skull; och för allt hwad heligt och i werlden namnkunnigt är, haf om dem den aldraömmaste omsorg. Jag frucktar, att det är Cassine, som nog liknar The till blader och utgifwas i Holländska Botaniska Trägårdar för Theträän. ...

Jag får ingen ro natt eller dag, förrän jag får se Hr Capitainen med The, med Capska insecter. Gud låte intet mått eller mahl skada dem. Jag lefwer och dör

Edel och Högachtad Herr Capitainens ödmiuke tienare

Carl v. Linné”

Te var eftertraktat och dyrt. För att undvika import av te var det därför ur merkantilistisk synvinkel av högsta intresse att föra med sig exemplar hem till Sverige för egen odling. Acklimatisering av tebuskar och andra tropiska och fjärran växter var dock en övertro som inte kunde besannas i vårt klimat.

Resorna för Linnélärjungar med kompaniets skepp avklingar efterhand. I längden blev de naturalhistoriska intrycken dock tämligen repetitiva. Först under 1800-talet blev de naturalhistoriska fynden från Kina hortikulturellt intressanta. Den linneanska epoken avslutas med Clas Fredric Hornstedt (1758-1809), ledamot i KVA, och som reste till Kap och Java 1783-85. Hornstedt var den siste resande naturalhistoriker som KVA på länge understödde – och den sista i raden av ostindiska forskningsresande. Med honom slutade en epok.

Det vetenskapliga utbytet via de naturalhistoriska uppdragen genom samarbetet mellan Ostindiska kompaniet och KVA blev kanske inte vad man väntat, men det ostindiska intresset blommade och fick en extra skjuts av naturalhistorien. En akademi och ett affärsföretag hade gemensamt fått exotismen att blomma, ivrigt påhejat av Linné.